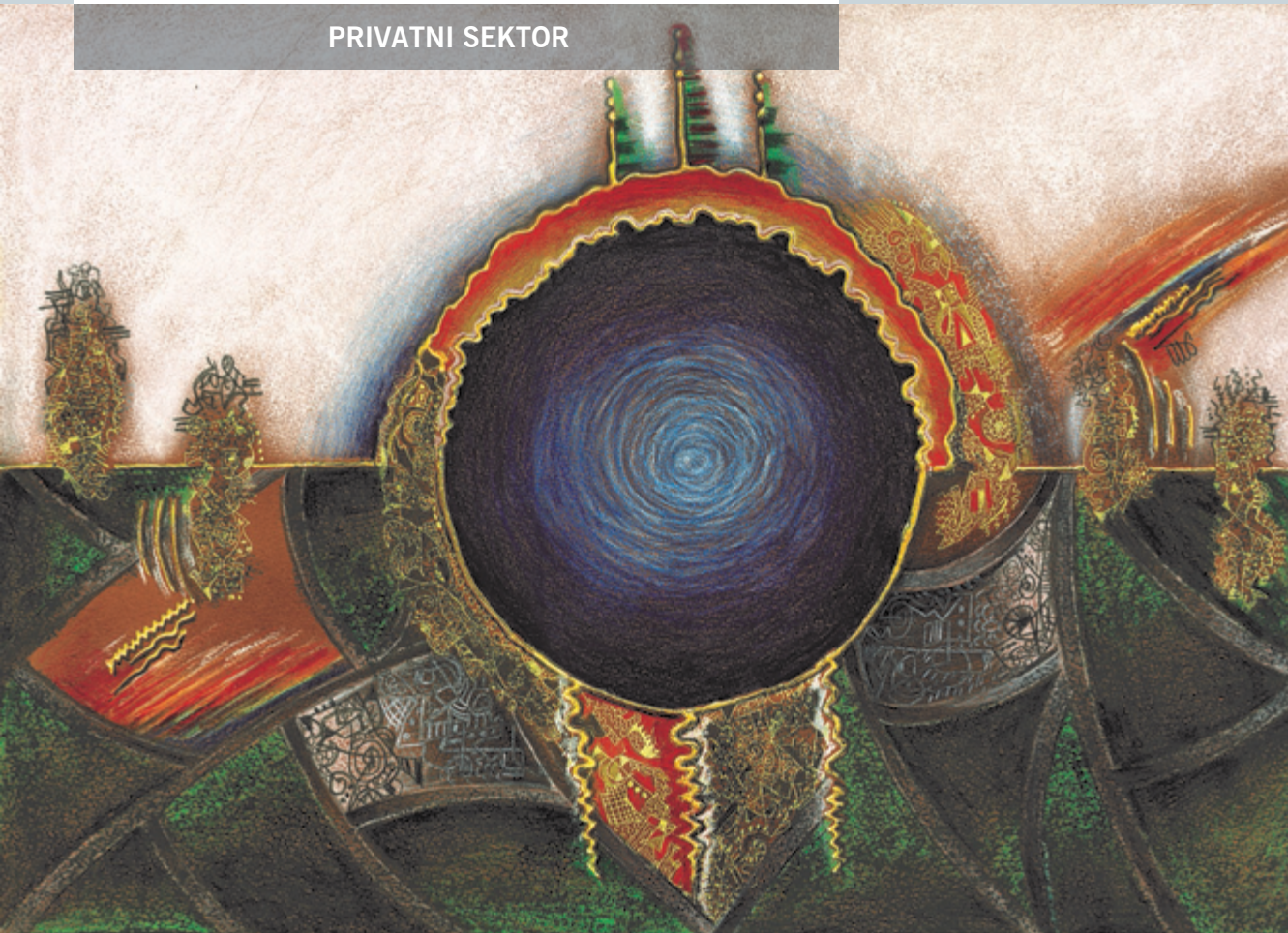

ZAPADNI BALKAN REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ
br.17 | proljeće 2020.

Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19

PRIVATNI SEKTOR

“Ti i ja” autor Tanja Burzanović (Crna Gora)

RER br. 17 je zbirka bilješki o ekonomskom i socijalnom uticaju COVID-19 koje je objavljen u tri dijela. Prvi dio je objavljen 29. aprila i fokusiran je na makroekonomski uticaj COVID-19. Drugi dio je objavljen 29. maja i pokazuje kako se makroekonomski uticaj odražava na ljude u regiji. Treći dio se fokusira na specifična područja ekonomske politike - fiskalni, vanjski i finansijski sektor - te krizni uticaj na privatni sektor na osnovu izvještavanja firmi.

Suočavanje sa učincima COVID-19: Osvrt iz perspektive preduzeća¹

- Anketirana preduzeća navode da je dosadašnji ekonomski uticaj krize značajan: u svim zemljama, najmanje 50 procenata firmi u najteže pogođenim sektorima bilo je prinuđeno da u određenoj mjeri obustavi poslovanje, a one koje su ostale otvorene zabilježile su drastičan pad aktivnosti.
- Ograničenja likvidnosti svuda predstavljaju značajan problem, mada se kapacitet finansijskog sektora da pomogne u njihovom prevazilaženju razlikuje u zavisnosti od zemlje.
- Prema nalazima anketa sprovedenih na početku krize, veliki broj otpuštenih radnika predstavlja razlog za zabrinutost, premda je izgubljeno manje radnih mjesta nego što se možda očekivalo.
- Pristup sirovinama i uvozu predstavlja manje ograničenje od problema sa likvidnošću, pada tražnje i neizvjesnosti.

Uvod

Očekuje se da će pandemija COVID-19 i sa njom povezane mjere socijalnog distanciranja prouzrokovati značajnu štetu privredama širom svijeta. Tražnju su smanjila ograničenja kretanja, a do šokova na strani ponude je došlo usljed ograničenja ponude radne snage i teškoća sa nabavkom materijalnih inputa. Pristup izvorima finansiranja mogao bi da postane problematičan ako se mogućnosti za zaduživanje smanje a tražnja poraste. Konačno, neizvjesnost vezana za ovu krizu sputava investicije i inovacije. Gašenje inače zdravih preduzeća usljed ovakvog privremenog šoka ukazuje na njegovu znatnu socijalnu i fiskalnu cijenu.

U ovoj bilješci razmatramo ekonomsku osjetljivost na krizu izazvanu COVID-19 na Zapadnom Balkanu – odnosno u Albaniji, Bosni i Hercegovini (BiH), Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji i na Kosovu. Na samom početku predstavljamo regionalni pregled a potom i analizu po pojedinačnim zemljama. U ovoj bilješci primjenjena su dva pristupa:

¹ Ovu bilješku su izradili Besart Avdiu, Elwyn Davies, Tianyu (John) Dong i Raha Shahidsaless. Na komentarima na nju se zahvaljujemo i Marc Schiffbauer, Edith Kikoni, Ruvejdi Aliefendić, Keleru Gjika, Sanji Madžarević-Šujster, Bojanu Šimbovu, Dušku Vasiljeviću, Tatjani Markovskoj i Maji Anđelković.

a. U odjeljku za svaku pojedinačnu zemlju prvo se iz buduće perspektive razmatra mogući obim krize uz korištenje administrativnih podataka na nivou preduzeća, osim za Albaniju, gdje su u odsustvu zvaničnih informacija korišteni kvalitetni podaci iz strukturne ankete preduzeća. Podaci na nivou preduzeća neophodni za ovu analizu nisu bili dostupni za Kosovo i BiH. U ovoj analizi kvantifikuje se ekonomski značaj sektora za koje postoji najveća vjerovatnoća da će oštetiti uticaj karantina i ograničenja kretanja nametnutih privredi. Ekonomski značaj se utvrđuje na osnovu učešća broja zaposlenih u jednom sektoru i njegove mase zarada u ekonomiji u celini prije pojave krize. U ovom odjeljku se usredsređujemo na „osjetljive“ sektore, između ostalog ne samo na različite vrste usluga već i na proizvodnju trajnih dobara i tekstilnu industriju. Ove djelatnosti se smatraju osjetljivim jer su mogućnosti za njihovo pružanje značajno smanjene usljed ograničenja kretanja.

b. Zatim, koristeći podatke na nivou preduzeća dobijene anketama sprovedenim u toku krize

² U Prilogu 1 predstavljamo klasifikaciju osjetljivih usluga prema Vavra (2020). I proizvodnja trajnih dobara se smatra osjetljivom jer tražnja za njima često bilježi drastičan pad u vrijeme krize. Mada se odjeća i tekstil obično ne smatraju trajnim dobrima, i njihova proizvodnja može biti pogođena na sličan način jer nije riječ o lako kvarljivoj robi. U ovom izvještaju za Albaniju i Srbiju koristimo i podatke o izvozu koji mogu da ukažu na oblasti osjetljivosti zbog pada globalne tražnje i narušenih globalnih trgovinskih puteva.

(osim za Crnu Goru, gdje podaci nedostaju), ispituje ograničene dostupne dokaze za već ostvaren uticaj. Ispitujemo četiri moguća kanala koji su relevantni u tom smislu: šokove na strani tražnje, šokove na strani ponude, finansijski šok i neizvjesnost. Dok u regionalnom pregledu na osnovu podataka iz ankete analiziramo sva ova četiri kanala, u odjeljcima za svaku pojedinačnu zemlju predstavljamo detaljne informacije samo o kanalima na strani ponude i tražnje.

Za izradu ove bilješke korišteni su brojni izvori podataka koji podliježu određenim ograničenjima. Ta se ograničenja odnose kako na analizu na nivou preduzeća na osnovu administrativnih podataka kao i na nalaze anketa za čitave države sprovedenih tokom krize:

a. Administrativni podaci odnose se samo na subjekte registrovane kao poreske obveznike, što znači da ne obuhvataju firme iz neformalnog sektora koje mogu biti najizloženije krizi. Dalje, pošto se vjerovatnoća da će određeni sektor osetiti uticaj krize u ovom odjeljku ocjenjuje isključivo na osnovu njegovog učešća u ukupnoj zaposlenosti i masi zarada na nivou cijele države, nisu nužno obuhvaćeni sektori na koje kriza može uticati putem kanala poput šoka na strani ponude koji se prenosi kroz globalne lance vrijednosti (što je slučaj, primjera radi, sa sektorima koji značajno zavise od izvoza), niti sektori koji zavise od eksternog finansiranja te mogu da osjete i uticaj finansijskog šoka.

3 Iako su oba dijela analize međusobno komplementarni, nije lako napraviti neposrednu vezu između prvog dijela (iz buduće perspektive) i drugog (zasnovanog na podacima na nivou preduzeća iz perioda krize). Jedan razlog za to je što su u prvom dijelu sektori klasifikovani na nivou četvorocifrene klasifikacije, dok se u anketama najčešće postavljaju pitanja o zbirnim jednocifrenim sektorima. Iako su nalazi anketa iz drugog dijela analize korisni i sadrže informacije o uticaju krize na preduzeća, nije moguće pouzdati se isključivo na njih jer ankete na nivou pojedinačnih država nisu nužno reprezentativne niti međusobno uporedive – a izvori tog odsustva uporedivosti razlikuju se u zavisnosti od zemlje i metodologija, koje su katkad nesavršene. U svakom slučaju, to su jedini trenutno dostupni podaci. Podaci iz prvog dijela su uporediviji jer se odnose na sve privredne subjekte.

4 Za svaku zemlju koristimo po jednu anketu, osim Sjeverne Makedonije, gdje je bilo neophodno koristiti tri.

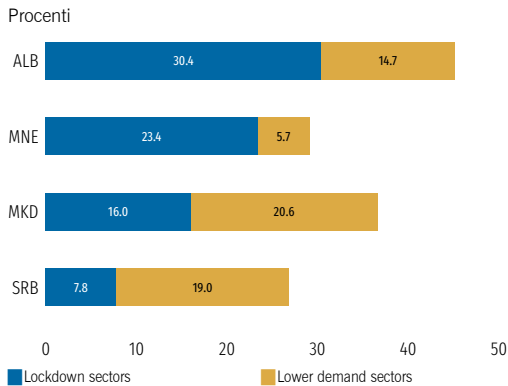
b. U analizi trenutnog stanja koristimo nalaze anketa koje su sprovele lokalne organizacije, kao što su poslovna udruženja, koji nisu nužno reprezentativni za cijelu zemlju zbog moguće prekomjerne zastupljenosti pojedinih sektora ili vrsta preduzeća u uzorku. Stoga u Prilogu 2 predstavljamo distribuciju ispitanika. Pored toga, postoje razlike u metodologijama i uzorkovanju koje otežavaju poređenja između zemalja. Pa ipak, čini se da su pojedini rezultati zajednički za sve ankete, što nam omogućava da izvedemo određene uopštene zaključke.

1. Analiza na nivou regiona

1.1 Analiza iz buduće perspektive

Kada je riječ o relativnim veličinama sektora usluga i prerađivačke industrije osjetljivih na COVID-19, između zemalja u ovom regionu postoje značajne razlike. Srbija i Crna Gora su na suprotnim krajevima skale. Uzevši u obzir broj zaposlenih, Srbija će uticaj verovatno osjetiti putem proizvodnje trajnih dobara, dok će Crna Gora biti najviše pogođena kroz sektor usluga, i to posebno turizam. Glavni razlog za to je struktura zaposlenosti: 19 procenata radne snage u Srbiji zaposleno je u proizvodnji trajnih dobara, dok prerađivačka industrija u Crnoj Gori zapošljava tek 5,7 procenata radnika. Sa druge strane, usluge pogođene krizom čine 23,4 procenta radne snage u Crnoj Gori ali samo 7,8 procenata u Srbiji (vidjeti Sliku 1). Situacija je nešto složenija u Albaniji i Sjevernoj Makedoniji: Albanija može da očekuje veće opterećenje usluga, pošto je samo u djelatnostima vezanim za smještaj i hranu zaposleno 13,4 procenata radnika. Nasuprot tome, u Sjevernoj Makedoniji proizvođači trajnih dobara i odjeće zapošljavaju 20,6 procenata radne snage.

Slika 1. Zaposleni u sektorima na koje utiču zabrane kretanja i pad tražnje, u %

Izvor: Podaci na nivou preduzeća za 2016 i 2017, proračun zaposlenih Svjetske banke.

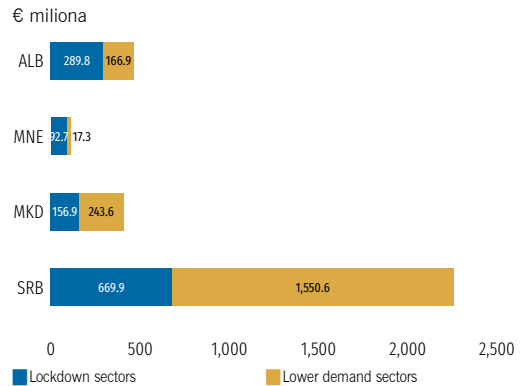
Ukupna ugrožena zarada u osjetljivim sektorima usluga i proizvodnji trajnih dobara i odjeće i tekstila takođe je značajna i kreće se od 110 miliona EUR (u Crnoj Gori) do 2,22 milijarde EUR (u Srbiji) (Slika 2). Sa ukidanjem ograničenja kretanja, proizvodnja se može ponovno pokrenuti pre važnih usluga poput turizma. U tom slučaju, efekti na Crnu Goru i Albaniju mogu potrajati duže.

Većina preduzeća u svakom od osjetljivijih sektora zapošljava manje od 50 radnika. Jedini izuzetak je industrija odjeće i tekstila u Sjevernoj Makedoniji, gdje mala preduzeća čine 56 procenata svih privrednih subjekata. Međutim, mala preduzeća u potencijalno ugroženim sektorima čine u prosjeku 72 procenta ukupne privrede Sjeverne Makedonije, dok je u Srbiji i Albaniji 88 a u Crnoj Gori 92 procenta.

1.2 Trenutno stanje

Preduzeća na Zapadnom Balkanu zabilježila su značajne gubitke prihoda u toku krize izazvane COVID-19. Na osnovu podataka prikupljenih putem anketa u pojedinačnim zemljama tokom krize,

Slika 2. Ukupna masa zarada u sektorima na koje utiču zabrane kretanja i pad tražnje, u mil. EUR

Izvor: Podaci na nivou preduzeća za 2016 i 2017, proračun zaposlenih Svjetske banke.

primjetno je da najmanje 50 procenata preduzeća navodi da je bilo primorano da barem djelimično obustavi poslovanje, a ona koja su ostala otvorena zabilježila su minimalnu aktivnost. Jasno se vide dva trenda:

- Efekti su bili negativniji za mikro- i mala preduzeća nego za srednje i velike firme. Primjera radi, broj ovih preduzeća u BiH koje navode da su zabilježile značajan pad prihoda veći je od prosjeka za 12 procentnih poena. Pored toga, 35 procenata mikropreduzeća u Srbiji očekuje pad prihoda veći od 80 procenata u poređenju sa 10 procenata srednjih preduzeća sa istim očekivanjem.
- Kao što je bilo očekivano, sektori usluga i turizma su značajnije osjetili uticaj krize nego ostatak privrede. U Albaniji, turistička preduzeća navode šokove na strani tražnje kao glavnu prepreku češće nego firme u bilo kom drugom sektoru, dok se očekuje da će u Srbiji gubici turizma biti najveći: 45,5 odsto turističkih firmi očekuje pad prihoda od između 80 i 100 odsto u odnosu na 2019. godinu.

U svim zemljama, kolaps tražnje na tržištu navodi se kao osnovni izazov. Čak 71 procenata ispitanika u BiH i 81 procenata u Sjevernoj Makedoniji osjetilo je značajan uticaj pada tražnje, što je dovelo do gubitka prihoda – i to ne samo usljed smanjenja broja novih narudžbi već i zbog otkazivanja postojećih.

U poređenju sa stranom tražnje, šokovi na strani ponude su bili relativno blagi, i odnosili su se između ostalog na radnu snagu i sirovine. Primjera radi, samo 15 procenata albanskih preduzeća suočilo se sa problemima na strani ponude kao glavnim izazovima, dok je pristup sirovinama potrebnim za proizvodnju kao razlog za zabrinutost navelo tek 13,8 procenata ispitanika u Sjevernoj Makedoniji i 10,4 procenata u BiH.

Firme širom regiona suočene su sa ograničenjima likvidnosti. Oko 56 procenata ispitanika u Sjevernoj Makedoniji i 63 procenata u BiH smatra likvidnost svojim osnovnim problemom. To pitanje je drugo po učestalosti kod svih ispitanika u Albaniji i Srbiji i na Kosovu.

Postoje razlike između zemalja kada je reč o spremnosti preduzeća da uzmu nove kredite ili reprogramiraju postojeće. Primjera radi, novo zaduživanje je opcija koju razmatra samo 20 procenata ispitanika u Albaniji i 4,2 procenta u Sjevernoj Makedoniji, dok u BiH 40 procenata navodi da bi se zadužilo a u Srbiji 30 procenata smatra da bi to moglo da učini.

Značajne su i razlike između očekivanja za budućnost, pri čemu su privrednici u Albaniji i BiH najveći pesimisti. U Srbiji i Sjevernoj Makedoniji preko 80 procenata anketiranih firmi smatra da će uticaj krize izazvane COVID-19 nestati za manje od tri mjeseca, ali to mišljenje dijeli manje od 50 procenata preduzeća u Albaniji i BiH.

Što se tiče zemalja koje su daleko optimističnije u pogledu brzog oporavka, u Srbiji 80 procenata privrednika očekuje da će ponovo početi da radi u roku od šest mjeseci, a u Sjevernoj Makedoniji 72 procenta ispitanika nije ni razmatralo zatvaranje firme. Nasuprot tome, tek 10 procenata ispitanika u BiH očekuje da će njihovo preduzeće preživjeti krizu, a na Kosovu 60 procenata privrednika smatra da će im COVID-19 ugroziti opstanak.

Preduzeća u svim zemljama su do sada apsorbovala najveći dio uticaja krize bez otpuštanja radnika. Samo manji broj firmi opredjelio se za slanje radnika na prinudni odmor ili otpuštanje: to je učinilo 5 procenata preduzeća u Srbiji, 11 procenata u Albaniji i BiH, 19,8 procenata u Sjevernoj Makedoniji i 29,2 procenata na Kosovu. Ovo ukazuje da bi negativni efekti po zapošljavanje tek mogli da se materijalizuju.

2. Albanija

2.1 Analiza iz buduće perspektive

Na osnovu podataka o zaposlenosti i masi zarada, očekuje se da će kriza izazvana COVID-19 uticati na privredu Albanije prvenstveno kroz sektore vezane za turizam i proizvodnju odjeće i tekstila. Pored toga, pošto tražnja za trajnim dobrima najčešće pada u toku krize, šok na strani tražnje usled COVID-19 uticaće dijelom i na proizvodnju trajnih dobara. Kako su odjeća i tekstil polutrajni proizvodi, i s obzirom da njihovi proizvođači zapošljavaju značajan broj radnika, ovaj segment će biti među najteže pogođenim sektorima prerađivačke industrije, a to je posebno izraženo za proizvodnju odjeće i obuće koje izvoze značajan dio svoje proizvodnje. Ukupno učešće osetljivih sektora u zaposlenosti i masi zarada vidi se iz sledećih podataka:

5 Za Kosovo nisu dostupni nalazi ankete o pristupu izvorima finansiranja.

- a. U 2016., ukupno učešće formalne zaposlenosti u sektorima za koje se očekuje da će biti neposredno pogođeni zabranom kretanja iznosilo je 30,4 procenata (142.750 od 469.600 zaposlenih). Od toga, 13,4 procenata radilo je u djelatnostima vezanim za hranu, ugostiteljstvo i organizaciju putovanja u okviru sektora turizma, uključujući tu i saobraćaj. Ako ovom broju dodamo proizvođače trajnih dobara i odjeće i obuće – koji su svi pogođeni krizom ali ne nužno i zabranom kretanja – učešće svih ovih sektora u ukupnoj zaposlenosti dostiže 45 procenata.
- b. U 2016., masa zarada u sektorima usluga na koje utiče zabrana kretanja iznosila je 24 procenata ukupne mase zarada na nivou države, odnosno 290 miliona EUR, pri čemu je srednja godišnja zarada iznosila 1.190 EUR. Ako pogledamo sve osjetljive sektore, a ne samo one na koje utiče zabrana kretanja (odnosno, pored njih, i proizvodnju trajnih dobara i tekstila), nalazi predstavljaju razlog za zabrinutost: ukupna masa zarada ugrožena krizom iznosi 38 procenata ukupnih zarada u Albaniji (459 miliona EUR od 1,2 milijarde EUR).

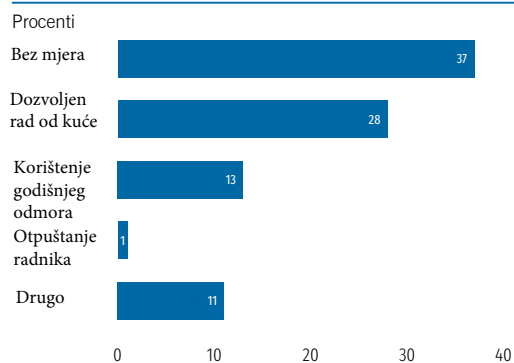
2.2 Trenutno stanje⁶

Poslovanje preduzeća je u kritičnom stanju, ali otpuštanja nisu učestala. Prema nalazima ankete Sekretarijata Savjeta za investicije, kriza izazvana COVID-19 dovela je do značajnog pada privredne aktivnosti, pri čemu je polovina anketiranih preduzeća potpuno obustavila poslovanje. Pa ipak, kao što se može vidjeti iz Slike 3, do sada je samo 11 procenata privrednika otpustilo radnike, 28 procenata je zaposlenima dozvolilo da rade od kuće a 13 procenata je omogućilo radnicima korištenje godišnjeg odmora.

6 Od ukupnog broja ispitanika, 82 procenta je poslovalo u sektoru usluga, 10 procenata u prerađivačkoj industriji, 5 procenata u građevinarstvu i 2 procenta u poljoprivredi (Slika A2.1).

7 Anketa Savjeta za investicije je i dalje u toku i broj odgovora se konstantno povećava. Odgovori će vjerovatno početi da ukazuju na postojanje značajnijih negativnih efekata što kriza bude duže trajala. Ova analiza zasnovana je na podacima dostupnim zaključno sa 9. majem 2020.

Slika 3. Kako se firme nose sa smanjenjem obima poslovanja, u %

Izvor: Sekretarijat Savjeta za investicije.

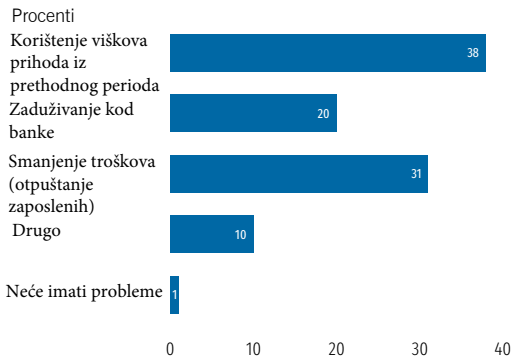
Slika 4. Efekti koje navode firme, u %

Izvor: Sekretarijat Savjeta za investicije.

Smanjenje tražnje za proizvodima i uslugama je najozbiljniji izazov sa kojim se firme trenutno suočavaju. Čak 25 procenata ispitanika navelo je nedostatak klijenata kao glavni izazov (Slika 4). Ovaj negativni šok na strani tražnje izraženiji je u sektoru usluga (27 procenata) i građevinarstvu (26 procenata) nego u prerađivačkoj industriji (16 procenata) i poljoprivredi (17 procenata). Uprkos ozbiljnom nedostatku likvidnosti, skoro 69 procenata firmi planira da koristi sopstvene rezerve ili smanji rashode da bi osiguralo nastavak poslovanja, dok samo 20 procenata kao prvu opciju navodi mogućnost zaduživanja kod banke (Slika 5).

Slika 5. Planirane mere da se osigura preživljavanje preduzeća, u %

Izvor: Sekretarijat Savjeta za investicije

Šokovi na strani ponude nisu bili ozbiljni poput onih na strani tražnje. Mada je tek 8 procenata anketiranih firmi nastavilo da radi punim kapacitetom, preduzeća nisu smatrala negativne šokove na strani ponude problemom jednako ozbiljnim kao smanjenje tražnje. Kao što se vidi iz Slike 4, tek oko 15 procenata ispitanika smatralo je da su među najvećim problemima na strani ponude teškoće u organizaciji rada (7 procenata), smanjena produktivnost zaposlenih (4 procenta) i nestašica sirovina (4 procenta). Međutim, čak 55 procenata preduzeća koja za proizvodnju koriste uvozne sirovine suočilo se sa problemima.

3. Bosna i Hercegovina

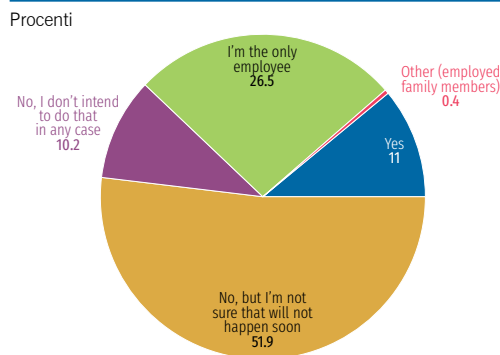
3.1 Trenutno stanje⁸

Poslovanje preduzeća u BiH u kritičnom je stanju, a mikropreduzeća podnose najteži teret. Prema nalazima ankete koju je sprovedla Fondacija 787, zaključno sa 11. aprilom ukupno 72,1 procenata ispitanika već je prestalo da posluje, a 16,4 procenata je prešlo na alternativne vidove poslovanja da bi opstalo.

⁸ Preduzeća za maloprodaju i veleprodaju čine najveći deo anketiranih firmi, i to 20,1 procenata, a za njima slijede usluge smještaja i ugostiteljstvo sa 14 odsto, stručne, naučne i tehničke usluge sa 13 procenata i prerađivačka industrija sa 11,6 procenata (Slika A2.2).

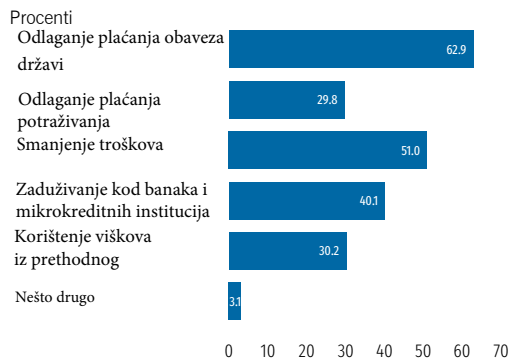
Približno 71,5 procenata anketiranih je navelo i da je kriza već imala veoma negativan uticaj na njihovo poslovanje i prihode. Takođe, oko 11 procenata kazalo je da su morali da odjave zaposlene, a još 51,9 procenata da će to možda morati da učine uskoro (Slika 6). Ako do toga dođe, dodatno će porasti i ovako visok nivo strukturne nezaposlenosti u BiH. Čak 72,4 procenata mikropreduzeća navelo je da je uticaj krize izuzetno negativan, u poređenju sa 67,5 procenata malih i 57,1 srednjih preduzeća koji dijele isto mišljenje. Konačno, u nastojanju da prebrode krizu, 63 procenta firmi odložilo je plaćanje obaveza prema državi (Slika 7).

Slika 6. Odgovori na pitanje „Da li ste bili primorani privremeno odjaviti svoje uposlenike/ce“, u %

Izvor: Fondacija 787

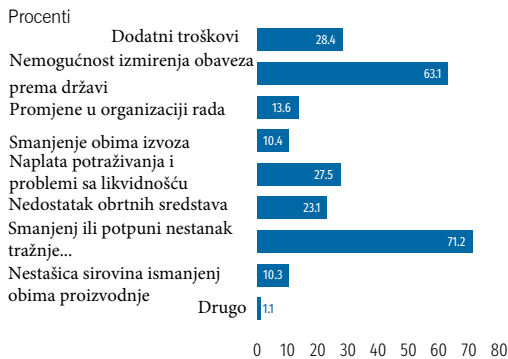
Slika 7. Kako se firme nose sa smanjenjem obima poslovanja, u %

Izvor: Fondacija 787

Pad tražnje je najozbiljniji izazov. Kada je od ispitanika zatraženo da navedu najviše tri glavna problema, 71,2 procenat se opredjelilo za smanjenu tražnju, još 10,4 procenata navelo je kontrakciju izvoza (Slika 8), a 27,5 procenata se požalilo na nemogućnost naplate potraživanja od drugih preduzeća u lancu vrijednosti.

Slika 8. Značajni efekti koje navode firme, u %

Izvor: Fondacija 787.

Činioci na strani ponude nisu bili podjednako ozbiljni kao šokovi na strani tražnje. Samo 10,4 procenata firmi navelo je nestašicu sirovina i smanjenje obima proizvodnje kao glavni razlog za zabrinutost, dok je 13,6 procenata prijavilo teškoće sa organizacijom rada (Slika 8).

4. Kosovo

4.1 Trenutno stanje⁹

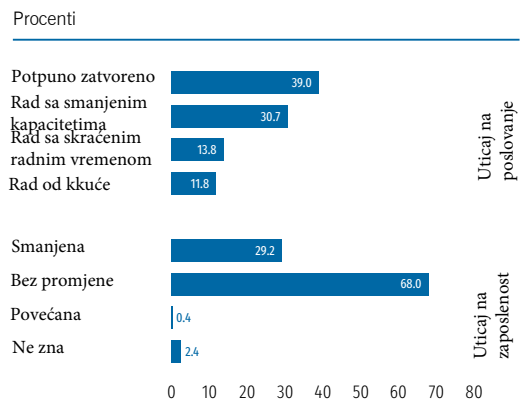
Poslovanje firmi je u kritičnom stanju. Prema nalazima ankete koju je sproveo više poslovnih udruženja, 39 procenata ispitanika je u potpunosti obustavilo rad, dok je 31 odsto smanjilo kapacitete a 14 procenata skratilo radno vrijeme (Slika 9).

⁹ Oko 33 procenta ispitanika posluje u sektoru proizvodnje, 14,8 procenata u maloprodaji, 13,3 procenata u veleprodaji i 6,8 procenata u građevinarstvu (Slika A2.3).

¹⁰ Ovu anketu su zajednički naručili i sproveli Privredna komora Kosova, Američka privredna komora na Kosovu, Njemačka privredna komora na Kosovu, Savjet evropskih investitora i Klub proizvođača Kosova.

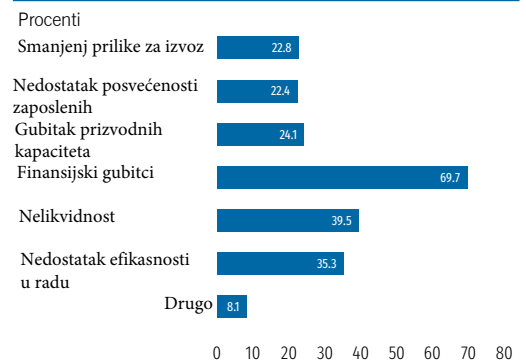
Najveća vjerovatnoća da dođe do zatvaranja zabilježena je kod najmanjih preduzeća, odnosno onih sa manje od 10 zaposlenih, od kojih 54,4 procenata spada u ovu grupu; 29,2 procenata ispitanika navelo je da je smanjilo broj zaposlenih, mada je 0,4 procenata prijavilo da je angažovalo nove radnike (Slika 9).

Slika 9. Značajni efekti koje navode firme, u %

Izvor: RECURA.

Slika 10. Kako se firme nose sa smanjenjem obima poslovanja, u %

Izvor: RECURA.

Dva najčešće navođena negativna efekta krize su finansijski gubici, koje je prijavilo 69,7 procenata ispitanika, i nelikvidnost, koja je prisutna kod 39,5 procenata (Slika 10). Finansijske gubitke je navelo 76 procenata prodavaca u maloprodaji i 74,4 procenata u veleprodaji;

ova dva sektora suočena su i sa najvećim problemima sa likvidnošću, koji su uticali na 45,3 odsto veletrgovaca i 40,6 procenata prodavaca na malo.

Činioci na strani ponude manje su ozbiljni od šokova na strani tražnje. Ukupno 24,1 procenata ispitanika navelo je gubitak proizvodnih kapaciteta kao najveću bojazan, dok je 35,3 procenata zabrinuto zbog gubitka efikasnosti u radu a 22,4 procenata zbog nedovoljne posvećenosti zaposlenih (Slika 10). Među firmama sa između 10 i 49 zaposlenih, 35,4 procenata navelo je proizvodne kapacitete kao glavni razlog za zabrinutost. Očekivano, preduzeća koja spadaju u sektor proizvodnje pominjala su ova pitanja češće od drugih: njih je navelo 48,1 procenata pripadnika ove grupe.

5. Crna Gora

5.1 Analiza iz buduće perspektive

Na osnovu podataka iz 2017., u sektorima usluga na koje će vjerovatno uticati pad aktivnosti radilo je 23 procenata od ukupnog broja prijavljenih zaposlenih (koji iznosi 127.000). Proizvođači trajnih dobara zapošljavaju još 6 procenata, pa je ukupno učešće ovih sektora u zaposlenosti 29 procenata. Hoteli, restorani, kafići i maloprodaja proizvoda osim hrane i apoteka zajedno zapošljavaju 19,8 procenata radnika. Godišnja srednja zarada radnika u sektorima pogođenim ograničenjem kretanja iznosila je u prosjeku 5.092 EUR (odnosno 509 EUR mjesečno). Ogromna većina firmi pogođenih krizom zapošljava manje od 50 radnika, a one su 2017. isplatile nešto nižu godišnju zaradu po zaposlenom od 5.004 EUR (417 EUR mjesečno).

11 Tačna struktura ovog sektora nije poznata.

Pošto je turizam od izuzetnog značaja za privredu Crne Gore, tamošnje firme suočene su sa većom vjerovatnoćom snažnijeg uticaja pandemije od preduzeća iz drugih djelova Zapadnog Balkana. Prihodi od turizma čine oko 21 procenat BDP-a Crne Gore, u poređenju sa 7,2 procenata u Sjevernoj Makedoniji i 6,9 procenata u Srbiji. Godine 2019., samo je u djelatnostima smještaja i pripremanja i posluživanja hrane bilo zaposleno preko 15.000 radnika, što je predstavljalo preko 10 procenata registrovane zaposlenosti u privatnom sektoru.

6. Sjeverna Makedonija

6.1 Analiza iz buduće perspektive

Očekuje se da će kriza izazvana COVID-19 uticati na privredu Sjeverne Makedonije ne samo putem usluga, već i kroz prerađivačku industriju, a naročito proizvodnju trajnih dobara i odjeće i tekstila. Ova dva segmenta prerađivačke industrije zapošljavaju najveći broj radnika i imaju najveću godišnju masu zarada od svih pogođenih sektora. Oblast prodaje proizvoda koji nisu neophodni za život, u kojoj u Sjevernoj Makedoniji radi oko 70 procenata više radnika nego u proizvodnji trajnih dobara, takođe će osjetiti ozbiljne posledice ograničenja kretanja (spisak djelatnosti koje čine ovaj sektor može se naći u Prilogu 1). Učešće sektora koji su najviše pogođeni (odnosno koji su najosjetljiviji i pod najvećim uticajem ograničenja kretanja) u zaposlenosti i ukupnoj masi zarada na nacionalnom nivou je sljedeće:

a. Proizvođači odjeće, tekstila i trajnih dobara su 2016. godine zajedno zapošljavali nešto više od 20 procenata ukupnog broja prijavljenih radnika. Ukupan broj zaposlenih na nivou cijele države iznosi 396.770, od čega industrija odjeće i tekstila zapošljava 10,6 procenata a proizvodnja

12 Ovaj procenat je veći samo u Albaniji, gde iznosi 27,3 procenata.

trajnih dobara još 10 procenata. Pored toga, u prodaji proizvoda koji nisu neophodni za život radi 6,9 procenata radnika, a u djelatnostima vezanim za hranu, sektoru putovanja i ugostiteljstvu još 6,5 procenata. Privreda Sjeverne Makedonije je, dakle, izložena kroz više sektora. Dodatan razlog za zabrinutost je i to što većina pogođenih firmi zapošljava manje od 50 radnika, što ih čini još ranjivijim.

b. Ukupna godišnja masa zarada sektora proizvodnje odjeće i tekstila iznosi 244 miliona EUR. Iako je proizvodnja trajnih dobara druga po zaposlenosti, prva je po osjetljivosti, sa masom zarada od ukupno 131,5 miliona EUR. Zbir zarada u djelatnostima vezanim za hranu, sektoru putovanja i ugostiteljstvu iznosi 60 miliona EUR. Svi potencijalno osjetljivi sektori zajedno čine skoro trećinu godišnje mase zarada u ovoj zemlji (400 miliona EUR od 1,26 milijardi EUR).

6.2 Trenutno stanje¹³

Kriza već ozbiljno utiče na preduzeća u Sjevernoj Makedoniji. Prema nalazima ankete koju je sprovela organizacija Finance Think Tank, oko 41,5 procenata firmi bilo je primorano da obustavi poslovanje zbog mjera socijalnog distanciranja, dok je 43,1 procenata zabilježilo značajan pad prihoda (Slika 11). Naročito je snažan bio uticaj na mikropreduzeća, gdje je broj ispitanika koji su morali da se zatvore veći za 8 procentnih poena od prosjeka, a broj onih sa značajnim gubicima veći za 12 procentnih poena. Međutim, rezultati ankete Privredne komore pokazuju da 72 procenta preduzeća ne planira gašenje, a 21 procenat razmatra zatvaranje samo pojedinih djelova poslovanja (Slika 12).

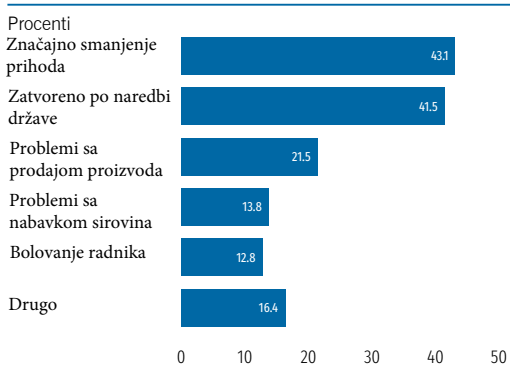
¹³ Među firmama ispitanim u okviru ove ankete, 46 procenata poslovalo je u prerađivačkoj industriji i građevinarstvu, 40 procenata u sektoru turizma i ugostiteljstva, 7 procenata u trgovini i 7 procenata u sektorima usluga i poljoprivrede (Slika A2.4).

Negativni šokovi na strani tražnje veoma su snažni. Privredna komora je utvrdila da je 81 procenat preduzeća zabilježilo pad prihoda usljed otkazivanja već ugovorenih poslova, dok je oko trećine prijavilo gubitke veće od 50 procenata. Ukupno 21,5 procenata ispitanika u anketi Finance Think Tank navelo je da imaju problema sa prodajom (Slika 11), a, prema nalazima ankete Fonda za inovacije i tehnološki razvoj, 59 procenata start-up-a smatralo je da je tražnja faktor rizika.

Činioci na strani ponude, poput smanjene dostupnosti radne snage ili sirovina, ne smatraju se značajnim ograničenjima. Prema podacima Privredne komore, tek 19 procenata preduzeća poslalo je radnike na prinudni odmor (Slika 13), a samo 0,8 procenata je otpustilo zaposlene. Ovi nalazi naizgled nisu u skladu sa prijavljenim smanjenjem prihoda u uslovima ograničene likvidnosti i otežanog pristupa kreditima (Slika 14). Moguće je da se ove firme suočavaju sa teškoćama pri otpuštanju ili da je anketno pitanje bilo nejasno, mada je država kao jednu od prvih mjera uvela program subvencija za zarade. U anketi Finance Think Tank utvrđeno je da je tek 13,8 procenata firmi imalo teškoća da dođe do sirovina (Slika 11). Slično tome, lanci snabdjevanja nisu prepoznati kao značajan faktor rizika u anketi start-up-a koju je sproveo Fond za inovacije, budući da je njih navelo tek 39 procenata anketiranih.

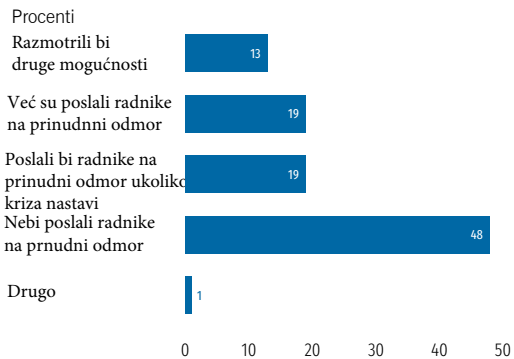
¹⁴ U mjesecu aprilu, 21.030 preduzeća (trećina svih firmi u ovoj zemlji), koja su zapošljavala 139.437 građana (trećinu svih radnika u privatnom sektoru), primila su subvencije u iznosu minimalne neto zarade i/ili 50 procenata doprinosa za obavezno socijalno i zdravstveno osiguranje. Ukupno 59 procenata zaposlenih koji su obuhvaćeni ovom podrškom rade u mikro- i malim preduzećima (sa najviše 50 radnika), 21 procenat u srednjim preduzećima (50-250 zaposlenih), a 20 procenata u velikim firmama (sa preko 250 radnika). Ukupna cena ovih subvencija premašila je iznos od 27,6 miliona EUR.

Slika 11. Značajni efekti koje navode firme, u %

Izvor: Anketa Finance Think.

Slika 13. Kako se firme nose sa smanjenjem obima poslovanja, u %

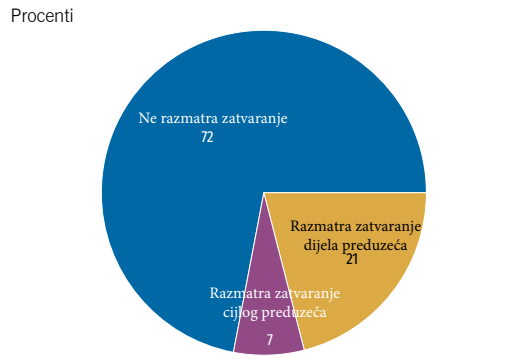
Izvor: Anketa Privredne komore Severne Makedonije.

7. Srbija

7.1 Analiza iz buduće perspektive

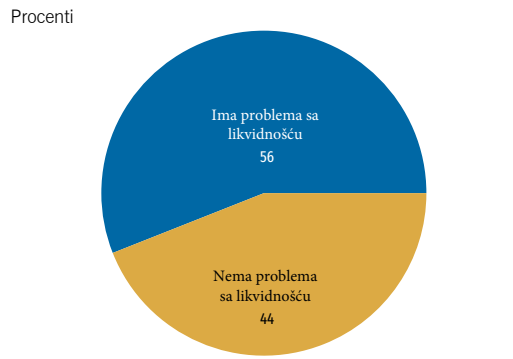
Očekuje se da će kriza izazvana COVID-19 uticati na privredu Srbije prvenstveno putem prerađivačke industrije, pri čemu su od naročitog značaja izvoz i proizvodnja trajnih dobara. Proizvođači-izvoznici zapošljavaju daleko najveći broj radnika od svih sektora na koje bi kriza mogla da utiče. Moglo bi doći do negativnog efekta talasa jer tražnja za izvozom pada a logistika (npr. uvoz sirovina) postaje sve složenija. Pored toga, tražnja za trajnim dobrima često bilježi nagli pad u uslovima krize.

Slika 12. Odgovori na pitanje „Planirate li da zatvorite svoje preduzeće?“, u %

Izvor: Anketa Privredne komore Sjeverne Makedonije.

Slika 14. Problemi sa likvidnošću, u %

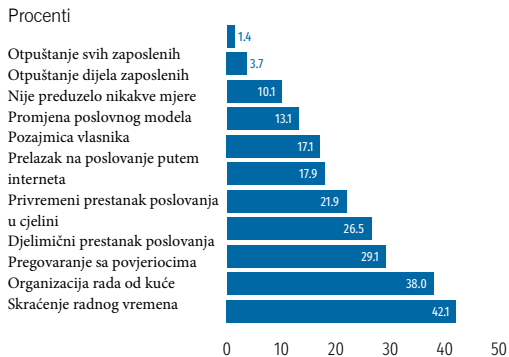
Izvor: Anketa Privredne komore Severne Makedonije.

Skoro polovina svih zaposlenih u preduzećima koja izvoze radi u sektoru proizvodnje trajnih dobara, a 86 procenata proizvođača trajnih dobara takođe izvozi – što sve uslozjava moguće negativne efekte. Na polju usluga suočenih sa uticajem krize, prodaja proizvoda koji nisu neophodni za život predstavlja sektor sa najviše zaposlenih. Pa ipak, broj prijavljenih radnika u ovom sektoru iznosi tek oko jedne osmine broja zaposlenih kod proizvođača-izvoznika:

a. **Ako izuzmemo preduzetnike, proizvođači-izvoznici zapošljavali su u 2017. preko 25 procenata svih prijavljenih radnika.** Dostupni podaci odnose se na milion prijavljenih radnika (preduzetnici čine još 1,1 milion),

15 Djelatnosti koje čine ovaj sektor navedene su u Prilogu 1.

Slika 15. Kako se firme nose sa smanjenjem obima poslovanja, u %

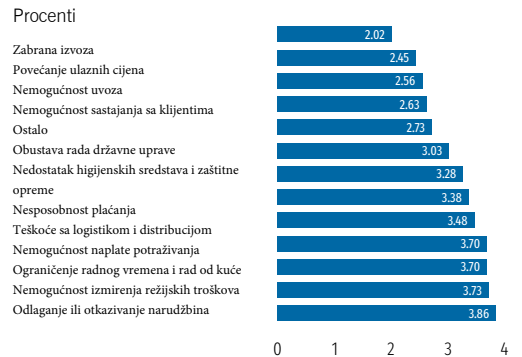

Izvor: Privredna komora Srbije i USAID.

od kojih samo proizvođači-izvoznici zapošljavaju 26,4 procenata, a izvoznici trajnih dobara još 12,5 procenata. U sektoru usluga zaposleno je manje radnika, ali će negativne efekte ipak osetiti 90.000 zaposlenih u djelatnostima koje se odnose na hranu i smještaj i 120.000 u sektoru saobraćaja. Povrh toga, većina preduzeća pogođenih krizom zapošljava manje od 50 radnika.

b. Ukupna masa zarada kod proizvođača-izvoznika iznosi skoro 2,5 milijarde EUR. Međutim, zarade u svim osjetljivim sektorima usluga i proizvodnji trajnih dobara, odjeće i tekstila (bez obzira na izvoznu orijentaciju) zajedno iznose oko 2,2 milijarde EUR. Masa zarada u proizvodnji trajnih dobara je 1,3 milijarde EUR a u izvoznicima trajnih dobara 1,15 milijardi EUR. Poređenja radi, masa zarada u djelatnostima prodaje proizvoda koji nisu neophodni za život iznosi tek 0,25 milijardi EUR. Stoga je Srbija osjetljiva prvenstveno zbog razvijene prerađivačke industrije a manje zbog postojanja usluga na koje će uticati zabrane kretanja.

Slika 16. Najznačajniji efekti, firme sa 5 ili manje zaposlenih, u %

Izvor: Privredna komora Srbije i USAID.

7.2 7.2 Trenutno stanje¹⁶

U Srbiji su uslužne djelatnosti i manje firme osjetile najteže posljedice. Kao što je prikazano na slici 15, 22 procenata ispitanika privremeno je obustavilo svo poslovanje, a još 26,5 odsto je djelimično obustavilo aktivnosti. Preko polovine anketiranih navelo je da su im prihodi u martu 2020. smanjeni za preko 50 procenata u poređenju sa 2019. godinom. Za jednu trećinu firmi pad prihoda je bio veći od 80 procenata. Prema nalazima ankete u organizaciji Privredne komore Srbije i USAID-a, stanje je bilo još ozbiljnije u sektorima turizma i ugostiteljstva. Uz to, oko 35 procenata samozaposlenih preduzetnika i mikropreduzeća izrazilo je očekivanje da će im prihodi u martu opasti za preko 80 procenata u poređenju sa martom 2019. Nasuprot tome, 7,2 procenata srednjih preduzeća (sa 250 ili manje radnika) i 15,4 procenata velikih firmi navelo je da očekuje manjak prihoda sličnog obima.

Smanjenja tražnja je najbitniji razlog za zabrinutost većine firmi u Srbiji, ali je taj problem manje izražen u prerađivačkoj industriji (Slika 16).

¹⁶ Ukupno 31 odsto anketiranih preduzeća poslovalo je u prerađivačkoj industriji, 17 odsto u trgovini, 18 odsto u sektoru stručnih i administrativnih usluga i 15 odsto u sektoru ostalih usluga (Slika A2.5).

Ispitanici su ocjenjivali ozbiljnost pada tražnje na školskoj skali od 1 do 5, gdje je u sektoru turizma zabilježena najveća prosječna ocjena od 4,3. Za Srbiju je bitna i prosječna ocjena 3,6 u prerađivačkoj industriji. Iako je riječ o visokoj prosječnoj vrijednosti, ocjene su bile niže samo u sektorima poljoprivrede i IKT.

Na strani ponude, najznačajnija pitanja bila su ograničenja radnog vremena i rad od kuće; efekti nemogućnosti uvoza bili su manje izraženi (Slika 16). Međutim, samo 5,1 procenata firmi navodi da je otpustilo dio radnika ili sve njih (Slika 15). Od anketiranih preduzeća je zatraženo da ocjene značaj pojedinih problema na školskoj skali od 1 do 5. Već pomenuta ograničenja u ponudi radne snage predstavljaju najznačajniji problem za sektor turizma (prosječna ocjena 4,5) i ostale usluge (u prosjeku 3,8), a za njima slijedi prerađivačka industrija (u prosjeku 3,6). Zanimljivo je primjetiti da većina firmi nije značajno pogođena nemogućnošću uvoza, osim preduzeća koja posluju u sektorima trgovine. Trgovinska preduzeća ocjenjuju probleme sa uvozom prosječnom ocjenom 3,4, a prerađivačka industrija ocjenom 2,7.

8.8 Opšte preporuke

Privrednici će morati da prilagode poslovne modele „novoj normalnosti“. Uopšteno govoreći, ova vrsta krize ima dvije faze, epidemiju i oporavak. Međutim, s obzirom na rizik od više uzastopnih talasa COVID-19, ove dvije faze se mogu ponavljati. U prvoj fazi, neophodno je pružiti neposrednu podršku „da se svjetla ne ugase“, a naročito da bi održive firme bile u stanju da zadrže ljudske resurse

i talentovane radnike kako bi brzo mogle da dostignu pred krizni nivo poslovanja u fazi oporavka. Međutim, ako žele da prežive, preduzeća u toku obje faze moraju i da izvrše strukturna prilagođavanja u tri oblasti: (1) poštovanje javnozdravstvenih smernica, poput obaveze socijalnog distanciranja; (2) uvođenje digitalnih tehnologija kako bi se omogućili rad i pružanje usluga korisnicima na daljinu; i (3) iznalaženje kreativnih rešenja radi pristupa inputima i međunarodnim tržištima u uslovima neizbježnih poremećaja poslovanja.

Kreatori politika bi trebalo da ponude kako finansijsku, tako i savjetodavnu podršku da bi privrednicima omogućili prilagođavanje novim poslovnim modelima. U ovom smislu, pristup izvorima finansiranja ne bi trebalo da se odnosi samo na prevazilaženje problema sa likvidnošću, već i na obezbjeđivanje dovoljnih iznosa sredstava za ulaganje u potencijalno rizično usvajanje novih tehnologija i inovacije. Neizvjesnost koju donosi kriza izazvana COVID-19 može otežati pristup kreditima u privatnom sektoru. Među mogućim odgovorima na ovaj problem su kreditne garancije i prošireni programi kreditnog faktoringa. Podršku tim mjerama mogu pružiti savetodavne usluge za unaprjeđenje poslovanja i pomoć za uvođenje inovacija i razvoj preduzetništva, koje mogu usmeriti preduzeća prema novim poslovnim modelima i tehnologijama tako što će im omogućiti pristup konsultantima, iskustvu i stručnim znanjima.

17 Preporuke o tome šta države mogu da učine u cilju pružanja podrške preduzećima i radnicima mogu se naći u sljedećim bilješkama uz Redovni ekonomski izveštaj: „Osetljivosti, ublažavanja i opcije finansijske politike u finansijskom sektoru“; „Odgovori socijalne politike na kovid-19 na Zapadnom Balkanu“; i „Fiskalna politika za izravnavanje krive: kako ograničiti i ublažiti uticaj krize“.

Prilog 1. Definicija sektora usluga (Vavra 2020) i proizvodnje trajnih dobara na koje utiču mjere zabrane kretanja

Usluge pripremanja i posluživanja hrane i pića

7223 Posebne usluge pripremanja i posluživanja hrane

7224 Usluge posluživanja pića (alkoholna pića)

7225 Restorani i ostali objekti za konzumaciju hrane

Turizam (saobraćaj i hoteli)

4811 Prevoz u redovnom vazdušnom saobraćaju

4812 Prevoz u vanrednom vazdušnom saobraćaju

4853 Usluge taksi prevoza i prevoza limuzinom

4854 Prevoz učenika i zaposlenih autobusom

4859 Ostali kopneni tranzit i prevoz putnika

4881 Uslužne djelatnosti u vazdušnom saobraćaju

4883 Uslužne djelatnosti u vodnom saobraćaju

7211 Smještaj putnika

Lične usluge

6212 Stomatološka praksa

8121 Lične uslužne delatnosti

8129 Ostale lične delatnosti

Umjetnost, rekreacija i zabava

7111 Izvođačke trupe

7112 Sportovi koji se igraju pred publikom

7115 Slobodni umjetnici, književnici i izvođači

7131 Zabavni i tematski parkovi

7132 Kockanje i klađenje

7139 Druge zabavne i rekreativne djelatnosti

Prodaja proizvoda koji nisu neophodni za život

4411 Prodaja motornih vozila

4412 Prodaja ostalih motornih vozila

4421 Prodavnice namještaja

4422 Prodavnice proizvoda za opremanje doma

4481 Prodavnice odjeće

4482 Prodavnice obuće

4483 Prodavnice nakita, prtljaga i predmeta od kože

4511 Prodavnice sportske opreme, proizvoda za slobodno vrijeme i muzičkih instrumenata

4512 Knjižare i novinarice

4522 Robne kuće

4531 Cvjećare

4532 Prodavnice kancelarijskog namještaja, papirnice i prodavnice poklona

4539 Ostale prodavnice u maloprodaji

5322 Iznajmljivanje robe široke potrošnje

5323 Djelatnost iznajmljivanja proizvoda

4243 Prodavnice odjeće, metraže i pozamanterije u veleprodaji

4413 Prodavnice auto djelova, dodatne opreme za automobile i automobilskih guma

4543 Djelatnost direktne prodaje

Proizvodnja trajnih dobara

321 Proizvodnja proizvoda od drveta

327 Proizvodnja proizvoda od nemetala

33 Proizvodnja ostalih proizvoda

Proizvodnja odeće i tekstila

313 Proizvodnja tekstila

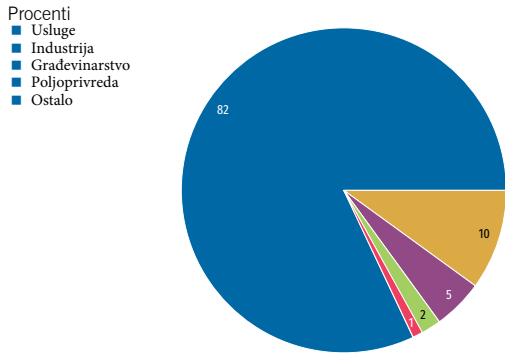
314 Proizvodnja proizvoda od tekstila

315 Proizvodnja odjeće

316 Proizvodnja kože i srodnih proizvoda

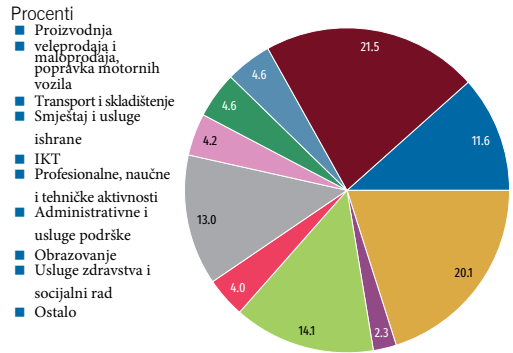
Prilog 2. Sektorska struktura ispitanika u anketama po državama

Slika A2.1. Sektorska struktura, Albanija, u %

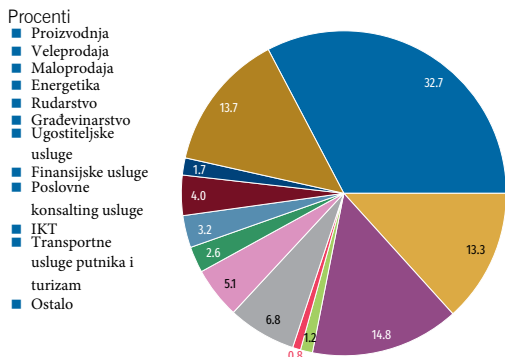
Source: IC Sekretariat.

Slika A2.2. Sektorska struktura, BiH, u %

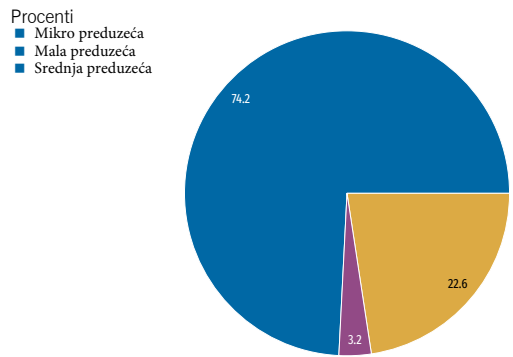
Izvor: Fondacija 787.

Slika A2.3. Sektorska struktura, Kosovo, u %

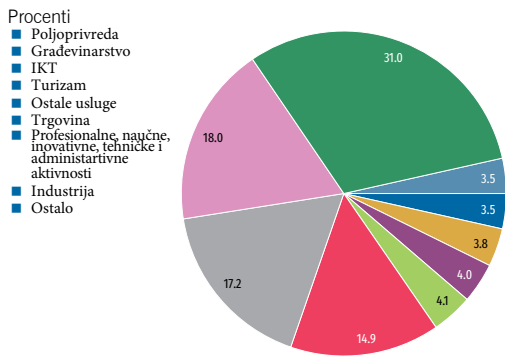
Izvor: RECURA.

Slika A2.4. Sektorska struktura, Sjeverna Makedonija, u %

Izvor: Anketa Privredne komore Sjeverne Makedonije.

Slika A2.5. Sektorska struktura, Srbija, u %

Izvor: Privredna komora Srbije i USAID.

Potražite ovaj izvještaj online:
www.worldbank.org/eca/wbrer

Ti i ja

Autor Tanja Burzanović (Crna Gora)

Dr. Tatjana Burzanović ima veliko iskustvo na polju grafičkog dizajna, grafičke arhitekture, dizajna interijera. Radila je kao umjetnički direktor, dizajner interijera i grafički dizajner na različitim instancama. Imala je mnogo izložbi na raznim mjestima. Dobila je brojne nagrade za svoja umjetnička i književna djela. Objavila je knjigu pod naslovom „Međuodnosi umjetničkih svjetova“, uz podršku Ambasade Indije za Austriju i Crnu Goru u Beču. Njena umjetnička filozofija uključuje prikaz odnosa između umjetničkih svjetova (prostorna i vremenska umjetnost). Stoga umjetnik posreduje između prirode i duha, a opet proističe iz apsolutne ideje i služi svrsi ispunjenja apsolutnog duha. 'Dokučiti značenje kroz formu' je zadatak umjetnosti kojeg savremeni mislilac postavlja da bi pokazao da su stvaranje formi i davanje smisla dva istovremena, isprepletena i apsolutno neodvojiva procesa u umjetnosti. Bez te spoznaje nije moguće napraviti iskorak na istraživanju prirode umjetnosti i književnosti. Ona vjeruje da je umjetnost način traganja za istinom. Umjetnost je neodvojiva od traganja za istinom.

Ljudi oblikuju ideje, ljudi modeliraju snove i ljudi stvaraju umjetnost. Da bi lokalne umjetnike povezali sa širom publikom, naslovnica ovog izvještaja i njegovih narednih izdanja će predstavljati umjetnička djela iz zemalja Zapadnog Balkana.